

Галина САБАТ

"КОЛИ ЩЕ ЗВІРІ ГОВОРИЛИ" І.ФРАНКА КРІЗЬ ПРИЗМУ ХУДОЖНЬОГО МЕТОДУ

Стаття присвячена методологічному аналізу циклу казок І.Франка "Коли ще звірі говорили". Наголошується, що жанротворчий нахил до синкретизму у творчій студії І.Франка змодельований і на рівні художнього методу: для збірки характерний синтез романтизму, реалізму і символізму.

Неодноразово стверджувана в літературознавстві аксіома, що жанрам властиво переплітатися, знайшла оригінальне втілення і в жанровій специфіці народних казок, перероблених І.Франком, зі збірки "Коли ще звірі говорили". Письменник, зберігаючи поетику народної казки, створює казку літературну, еднаючи фольклорні й літературні чинники казкової моделі. Тому його казки нагадують повісті ("Ворони і Сови"), історичні хроніки ("Як звірі правувалися з людьми"), новели ("Лис і Дрозд", "Заєць і Їжак", "Королик і Медвідь"), казки-мініатюри ("Лисичка і Рак", "Вовк війтом"). Усі вони характеризуються високим ступенем узагальнення, сконденсованості думки.

І.Франко у казках переслідував насамперед настановчу, морально-спрямовуючу, епіко-естетичну мету. Просвітницька мистецько-світоглядна позиція письменника наклала відбиток і на його твори. Т.Гундорова зауважує: "Дидактично-виховна спрямованість таких казок, що розгортається на виразних контрастах моральних позицій, підкреслюється іменами (Каркайло, Костогриз), навчає, як жити "по правді", солідаризується з традицією народницької просвітницької літератури"¹. Крім того, вона нерозривно пов'язана і з ідеалізовано-романтичною креацією художніх візій. В.Зарва, посилаючись на праці Л.Гаєвської² і Т.Гундорової³, де йдеться про наявність просвітительських традицій у творчості І.Франка, пише, що ця просвітницька концепція нерозривна з романтичною, вони "простежуються в художній практиці І.Франка як на тематичному, так і на структурно-семіотичному, рецептивному рівні"⁴.

Такий просвітницько-романтичний тандем художньої тенденційності оповиває й казкові нарації. У контексті методологічного дискурсу збірки "Коли ще звірі говорили" на особливу увагу заслуговує експлікаційне зауваження В.Зарви про творчий метод І.Франка, який, як пише дослідник, "відрізняла

---

¹ Гундорова Т. Франко – не Каменяр. – Мельборн: Університет ім. Монаша, відділ славістики, 1996. – С. 121.

² Гаєвська Л.О. Іван Франко. Романтизм, натуралізм, реалізм? // Проблеми історії та теорії реалізму української літератури XIX – початку XX ст. / За ред. Яценка М.Т. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 34, 115.

³ Гундорова Т. Франко – не Каменяр. – Мельборн: Університет ім. Монаша, відділ славістики, 1996. – С. 301.

⁴ Зарва В. Просвітительські тенденції в творчості І.Я. Франка 70 – 80-х рр. XIX ст. // Літературознавчі студії: Зб. наук. праць. – Вип. 2. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2002. – С. 116.

романтична ідеалізація позитивного начала⁵. Для казки така еквівалентна спрямованість у фантастичному світобаченні домінантна. "Оскільки фольклор і фольклорна традиція знаходяться біля джерел культурної суб'єктивізації, то, по суті, творчий метод фольклору також можна визначити як романтичний у найзагальнішому сенсі⁶, – зазначає О.Киченко.

М.Моклиця, аналізуючи творчість Кнута Гамсуна, зауважує, що казка – типово романтичний жанр: "Треба поміняти ракурс бачення, налаштуватися на романтичний твір (якщо казка, то казка, ми знаємо, що це вигадка, і не шукаємо в ній реалій життя..."⁷.

Романтики зорієнтовані на завищений естетичний ідеал особистості й соціуму. Така тенденція координує і поетику, яка налаштовується на завищені зображально-виражальні мірки. Крім того, романтизм схильний до жанрового синкретизму, що яскраво репрезентовано у творах збірки. Взаємопроникнення жанрів збагачувало поетику романтизму, розширювало можливості показу дивовижного. Незвичайність у казці, як основна її жанротворча риса, роблять її витвором не реалістичним, а романтичним. Адже в романтизмі неординарність є провідним штрихом сюжетно-поетики. Крім того, у казках збірки яскраво виражені й такі прикмети романтизму, як подійна емоційність, зображення всього в русі, боротьбі суперечностей. Антитеза стає провідним жанротворчим й поетикальним засобом творів, розвінчується все нище, негідне й пропагується морально й естетично високе, гармонійне. У романтичній казці набирає вагомості конфлікт зла й ідеалу.

Франко, як і романтики, яким притаманна була захопленість фольклором, вичерпно реалізував романтичний художній метод у своїй казковій фантастиці, модифікуючи й олітературнюючи відомі народні світові сюжети. Звернення до фольклорних джерел на даному історичному етапі було своєрідним вінянням часу. Романтики розширювали межі поетики фантастичного, фольклорний матеріал письменниками творчо переосмислювався, по-новому філософськи й символічно наповнювався. У літературному процесі XIX ст. йшла активізація романтичних тенденцій. Т.Гундорова про цей етап розвитку літератури пише: "Прагнення відтворити цілісність людського буття і потребу його гармонійного розвитку, виявити творчу природу художнього відображення і його культуротворчу здатність поряд з іншими факторами призводить до значної активізації романтичного типу творчості в літературі цього періоду"⁸.

⁵ Зарва В. Просвітительські тенденції в творчості І.Я. Франка 70 – 80-х рр. XIX ст. // Літературознавчі студії: Зб. наук. праць. – Вип. 2. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2002. – С. 116.

⁶ Киченко О. Фольклор як художня система. (Проблеми теорії). – Дрогобич: НВЦ "Каменярь", 2002. – С. 188.

⁷ Моклиця М. Модернізм у творчості письменників XX століття. – Ч. 2. Зарубіжна література. – Луцьк: Вежа, 1999. – С. 15.

⁸ Гундорова Т. Творчість О.Кобилянської в контексті європейського неоромантичного руху: культурологічний аспект // Творчість Ольги Кобилянської в контексті української та світової літератури. (До 125-річчя з дня народження письменниці). Тези доп. і повід. Республ. наук. конференції. – Ч. 1. – Чернівці: Вид. ЧДУ, 1988. – С. 112.

Отже, в казці І.Франка превалює романтичне світобачення, але їй притаманне й реалістично виважене. Романтичне тут зливається з реалістичним. У творах збірки є навіть натуралістичні замальовки – зокрема, кривоно-жорстокі фіксації смерті, які, як на дітей, занадто жахітні. Наприклад: *"А Засяч стояв при цямрині і глядів, поки звірячий ворог зовсім не залетється..."*⁹, *"Тут його пси побачили. Як не кинуться за ним! Ледве Лис здужав пробігти кільканадцять кроків, уже пси здогонили його і роздерли"*¹⁰, *"А під кощцею сидів власне порядний хлоп з вилами в руках. Почувши се, як вискочить, як потягне Вовка разів з десять по хребті, аж Вовк і содухи спустив"*¹¹, *"І скочив Мурко з загати, щоби привітатися з Бурком, та сей в тій хвилі хап його за карк і роздер"*¹².

Казки про тварин циклу "Коли ще звірі говорили" навіюють дослідникові творчості І.Франка Р.Чопику доволі похмури думки про зміст сюжетів. Літературознавця вражає підзаголовок збірки: "казки для дітей", адже за моральною проблематикою Франкові сюжети некладаються в казкову схему, де добро завжди перемагає зло. Казки письменника досить безжалні, повні понурою іронією, "злобуттєв". Замість традиційної моралі, ідеалом Франкової етики стає нова система орієнтації у світі. У Франковій казковій стихії аморальне продуктивно маніфестується, завдяки чому досягається вичерпно реальна візія життя. Поведінка його героїв, звільнених від авторитарності, базується на "емоційній матриці". Пес Бурко, забувши про давню дружбу, роздирає Кота Мурка, щоб помститися за фальшивість ("Мурко й Бурко"); ошукані звірі відразу забули про "величну мудрість" і добродійства царя Остромисла: *"всі кинулися на нещасного Лиса Микиту і розірвали його на шматочки"*¹³ ("Фарбований Лис"); а Лисичка-черничка так "сповідала" Півника і Голуба, що ці бідолахи позбулися життя ("Лисичка-черничка"); Їжак загнав у перегонах Зайця до смерті і, не зазнаючи докорів сумління, *"сукнув на свою жінку з борозди, і обоє пішли радісно додому"*¹⁴. Можна продовжувати цей епізодичний ряд, який дає яскраву картину нищівних вироків. На основі цих спостережень визріває логічне питання: якщо казка не дає уроків добра, а сублимує танатологічні розправи, то для чого вона тоді розповідається? Більше того, література, виконуючи психотерапевтичну функцію, замовляє зло, "зображаючи потворне, жахливе, злочинне"¹⁵. За Р.Чопиком, "казкаря" цікавили не конкретні "прототипи", не ті чи інші, зашифровані в алегоріях, риси людських характерів. "Казкаря" цікавило Цільне, Спільне для всіх персонажів яко нелюдей – "конституція", котру всі вони яко звірі сповідують. "Основний закон" джунглів, що конститує основу животіння цієї "суспільності", "метод"

⁹ Франко І. Коли ще звірі говорили. Казки для дітей // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 20. – К.: Наук. думка, 1979. – С. 103.

¹⁰ Там само. – С. 91.

¹¹ Там само. – С. 100.

¹² Там само. – С. 114.

¹³ Там само. – С. 128.

¹⁴ Там само. – С. 94.

¹⁵ Зборовська Н.В. Психоаналіз і літературознавство. – К.: Академвидав, 2003. – С. 283.

взаємин між тими, хто вегетує в її темних хащах, "метод" підступу... Це potwierджено особистим досвідом Людини, котра завше й у всьому шукала таку ж Людину"¹⁶.

Вважаємо, що антагонізм звірів виявляє елементарне розміщення суспільних сил, а жанр казки дає компенсацію свободи цих сил у діях і вчинках, які виражають недосконалість світу й людських стосунків, що переноситься на тварин. Інтерес письменника зорієнтований на алегоричне художнє відтворення екзистенційної сутності людини. Казки І.Франка виходять за рамки повсякденної моралі, сповідуючи філософію недосконалості світу, тому в них прочитується екзистенційна підоснова концепції смерті. На думку Н.Тихолоз, І.Франко "екстремалізує безжальність законів природи майже у соціал-дарвіністському чи ніцшеанському дусі: щасливий, хто вижив, хай згине, хто впав"¹⁷. Цей дискурс підсвічує й такий штрих із казки "Заєць і Медвідь": "Чи трапиться старе та немічне, чи бідна вдовиця, котрій і жити не хочеться на світі, чи дурнувате яке вдасться і не вміє собі ради дати на світі, зараз звірі посилають се до Медведя, а той не питає, розірве та й харчуеться собі спокійно"¹⁸. Даний жорстокий закон, за яким перевага – на боці сильного, а не слабшого в боротьбі за існування, – художнє озвучення теорії Дарвіна-Воллеса, на основі якої, за справедливою заувагою Н.Тихолоз, І.Франко у філософській праці "Мислі о еволюції в історії людськості" (1881) "дає власне розуміння механізмів природного і соціального розвитку"¹⁹.

У "Мислях о еволюції в історії людськості" І.Франко твердить, що "боротьба за існування – се головна движуча сила еволюції в світі істот органічних"²⁰. На прикладі рослинного і тваринного світу він експонує механізм цього процесу виживання: "Ростина слабша усухає, не находячи для себе достаточного соків. . . багато звірів гине від морозу, голоду або від других хижих звірів; а і mezi людьми чи ж інакше діється?"²¹. На ґрунті власних обсервацій і наукового тлумачення суджень інших вчених І.Франко доходить висновку: "Найсильніші і найспосібніші істоти, котрі, як ми бачили, переживають своїх менше спосібних товаришів, мають найбільшу можливість сплудити численне і сильне потомство і вдержати свій рід, з котрого знов найспосібніші переживуть менше спосібних – се добір природний"²².

Такі нюанси Франкового сприйняття соціального світу дали підстави деяким дослідникам вважати, що казки збірки "Коли ще звірі говорили" належать до реалістичного методу творення. Зокрема, Р.Чопик вважає, що цей цикл казок написаний "науковим реалістом": "А отже, Франкова постава у цім

¹⁶ Чопик Р. Ессе Ното: Добра звістка від Івана Франка. – Львів, 2001. – С. 141 - 142.

¹⁷ Тихолоз Н. Казкотворчість Івана Франка (генологічні аспекти). – Львів, 2005. – С. 118.

¹⁸ Франко І. Коли ще звірі говорили. Казки для дітей // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 20. – К.: Наук. думка, 1979. – С. 100 - 101.

¹⁹ Тихолоз Н. Казкотворчість Івана Франка (генологічні аспекти). – Львів, 2005. – С. 114.

²⁰ Франко І. Мислі о еволюції в історії людськості // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 45. – К.: Наук. думка, 1986. – С. 83.

²¹ Там само. – С. 84.

²² Там само. – С. 86-87.

випадку – то постава не лише ювеліра-оздоблювача, але й скрупульозного дослідника, "наукового реаліста", що шукає у своїх попередників мудрої поради на матеріалі їх життєвого досвіду"²³.

На прагматичності і раціоналізмі казок наголошує і Н.Тихолоз, яка акцентує, що життєвий континіум автора був надзвичайно складним у період творення збірки "Коли ще звірі говорили" і не міг не вплинути на їх художню своєрідність. Для письменника це була "з одного боку, пора його творчої зрілості як осягненої мудрості, а з іншого – період тяжких життєвих випробувань (поразка на виборах до австрійського парламенту, розрив з польським та українським громадянством під впливом контрверсивних статей "Поет зради" і "Дещо про себе самого", як наслідок – втрата роботи в газеті "Kurjer Lwowski", недопуск до викладання у Львівському університеті, хвороби і бідність...). Відтак момент глибокої духовно-психологічної, фізичної і матеріальної кризи став моментом світоглядного перелому: захитані по смерті М.Драгоманова (1895) політично романтичні ілюзії остаточно розвіюються, ідеї соціалізму поступаються чітким національно-радикальним програмам, образа на байдужу вайлуватість українства і жорстоко несправедливі випадки польських шовіністів утворює думку про самотність особистості творця у боротьбі за існування і потребу раціонально-прагматичного підходу до явищ дійсності"²⁴.

І, відповідно, виходячи з цієї реальної конкретики, прокоментувавши казки "Засць і Медвідь", "Ворона і Гадюка", "Фарбований Лис", дослідниця доходить висновку: "Дещо похмурий реалізм і прагматичний раціоналізм становлять психобіографічно зумовлений ідейний пафос збірки казок "Коли ще звірі говорили"²⁵.

Дійсно, факти біографії письменника вказують на тяжкий період його життя, і це не могло не відбитися на його творчості. У своїх казках автор прагне правдиво зафіксувати основні риси тваринного світу, де життєвими імпульсами керує закон боротьби за існування. Звідси й натуралістичні зображення знищення антипода в цій боротьбі, тому особливої ваги набуває в казках І.Франка збірки "Коли ще звірі говорили" мотив смерті. Процес злоторення отримує свою завершальну танатологічну кайму – усе жорстоке, підле, підступне, лицемірне, нахабне в казковому розумінні має бути знищене. Письменник, акцентуючи увагу дітей на смерті, як завершенні вітальності одиночного буття, не пропагував естетику зла, а навпаки – переслідував мету виховати в них нетерпимість до зла, прагнення йому протистояти.

У казках І.Франка антитетичні екзистенції "життя" і "смерть" виступають не тільки як антиподи у вічно існуючій конфронтації, але й в ендогенній атракції, асоціативній інтерференції, коли смерть діється во ім'я життя.

²³ Чопик Р. Ессе Номо: Добра звістка від Івана Франка. – Львів, 2001. – С. 140.

²⁴ Тихолоз Н. Казкотворчість Івана Франка (генологічні аспекти). – Львів, 2005. – С. 108.

²⁵ Тихолоз Н. Боротьба за виживання, або чому гинуть і перемагають звірі у казках І.Франка (На матеріалі збірки "Коли ще звірі говорили") // З його духа печаттю... Збірн. наук. праць на пошану Івана Денисюка. – Т. 1. – Львів: Видавнич. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – С. 318.

Наприклад, у казці "Ворона і Гадюка" смерть Гадюки – це вітальна запорака Ворони. У багатьох Франкових казках екзистенційна сутність смерті сублімує ідею потворності суспільства, заснованого на насильстві ("Засць і Медвідь", "Фарбований Лис", "Лис і Дрозд", "Осел і Лев").

Але, незважаючи на ці песимістичні нотки, в казках І.Франка пульсує оптимістичний струмисько фантастичної уяви. На тлі танатологічних пасажів завжди фіксується або усвідомлюється перманентність життя. На це вказує й казкова відкритість у постфактумне вічне буттєве існування. Цей синтез песимізму й оптимізму був зумовлений національним колоритом українського життя й української свідомості. Психологічний склад народу, песимістично-оптимістична сутність його природи не могли не позначитися на світовідчутті автора, а отже і на його творах. Таке світобачення письменника, людини кінця ХІХ – початку ХХ століть, що прагне висловити своє розуміння доби й сенсу життя взагалі, звісно, базувалося і на фольклорних традиціях, адже конструювання казкової моделі виникало не на голому місці.

У фольклорних казках фантастика набуває романтичного характеру, хоча в цій романтизованій абстракції проривається й реалістичне, натурально звичаєве. Більшість таких народних сюжетів характеризуються відсутністю щасливого кінця, у них дуалізм страшного й веселого, життя і смерті інтерферуються. Проте, як слушно зауважує В.Бахтіна: "казка про тварин позбавлена загального трагедійного настрою, і будь-який наслідок казкової дії (загибель звіра, смерть людини, звільнення одного через загибель іншого) подається нею просто, буденно, звичайно"²⁶.

Таким чином, народним казкам про тварин, як і казкам Франковим, притаманний пафос мужнього оптимізму, сміливий життєстверджуючий погляд на буття, на закони життя, тому головною ідеєю творів є заперечення зла, а категорії життя і смерті трактуються у філософському дискурсі вічного вітального поступу. Рельєфно описані трагічно-екстремальні прояви життя не викликають песимістичних настроїв безнадії. Натуралістичні зображення в казках І.Франка завжди вливаються в романтичний контекст. Крім того, локально-ментальні штрихи надають оповіді романтичної екзотики. Та й романтичні ілюзії автора аж ніяк не відходять. Письменник, як би йому не було важко, вірить у перемогу добра над злом.

Не слід обминати й символістської алегоричності в казкових творах І.Франка. Нахил до символізму проявив себе на всіх рівнях Франкової творчості. Символічно-романтизована і дидактика формульних фіналів казок збірки "Коли ще звірі говорили".

Через абстрактність, умовність письменник моделює романтичний світ, використовуючи зображально-виражальні можливості і символізму, і реалізму. У цьому виявила себе й національна риса свідомості автора, адже романтичне світобачення, тонкий ліризм домінують в українському менталітеті, який яскраво позначається синкретизмом емоційно-чуттєвого, мрійливо-

²⁶ Бахтіна В.А. Эстетическая функция сказочной фантастики: Наблюдения над русской народной сказкой о животных. – Саратов: Изд. Саратовского ун-та, 1972. – С. 13.

сентиментального, ідеалістично-романтичного з раціональним у психіці й свідомості українців.

Отже, І.Франко, прагнучи до універсальності свого мистецького світу, ввібрав у нього всі віяння своєї доби. І у вимогах до сучасного йому літературного процесу, і у вимогах до власної творчості він прагнув якісного оновлення змістоформ у всій її повноті. Новаторство Франка надзвичайно широке, глибоке, і воно повною мірою проявилось і в його казках.

У збірці "Коли ще звірі говорили" є переплетення (синтезування взагалі характерне для художньої палітри І.Франка) романтизму, реалізму і символізму. Світобачення І.Франка не втискається в рамки художніх прокрустових схем і стандартів. У збірці він проявляє себе і як "науковий" реаліст, і як "ідеальний" реаліст, і як художник-романтик, і як символіст. Жанротворчий нахил до синкретизму у творчій студії І.Франка змодельований і на рівні художнього методу.

Таким чином, літературно опрацьовуючи народні казки, І.Франко репрезентував себе як письменник-новатор, модерніст. Сюжетно-структурна система творів збірки витримана в руслі фольклорної казкової традиційності, але з конкретною художньо-авторською корекцією. У казках І.Франка поєднуються архетипна субстанція народної свідомості з авторською світоглядною позицією. У центрі творів письменника репрезентуються явища загальнолюдські, а їх філософське авторське осмислення в синтезі з жанротворчою модифікацією дозволяють говорити про феноменальність переробленого І.Франком казкового репертуару. Цей жанр письменник використовував не тільки для відображення явищ дійсності, а й для дослідження їх, щоб досягнути філософські основи буття, взаємостосунки людини і суспільства.

Галина Сабат. "Когда ещё звери говорили" И.Франко сквозь призму художественного метода

Статья посвящена методологическому анализу цикла сказок И.Франко "Когда ещё звери говорили". Подчёркивается, что жанротворческая склонность к синкретизму в творческой студии И.Франко смоделирована и на уровне художественного метода: для сборника характерный синтез романтизма, реализма и символизма.

Galyna Sabat. "When the Animals could still Speak" by Ivan Franko through the Prism of Artistic Method

This article is devoted to the methodological analysis of I.Franko's fairy-tales collection "When the Animals could still Speak". We must emphasize genre-creative bias to syncretism in I.Franko's creation studio. The collection is characterized by romanticism, realism and symbolism.